

DÜNYA BANKASI TARIM KREDİLERİ VE TÜRK TARIM SEKTÖRÜ*

*Zülfükar Aytaç KİŞMAN***

*Ziya Kıvanç KIRAÇ****

ÖZET

Dünya Bankası'nın misyonu "yoksulluktan arınmış bir dünya" olarak ortaya koyulmuş ve bu doğrultuda çalışmalar Dünya Bankası çatısı altında yapılmıştır. Görünürdeki amaç yoksul ülkelerin kendi kaynakları ile büyümesini ve bu yolla yoksulluğun sürdürülebilir bir şekilde azaltılmasını sağlamaktır. Bu amaçla Dünya Bankası dünyada Kırsal Kalkınma, Eğitim, Çevre Koruma, Sağlık gibi alanlarda yenilikçi yaklaşımları destekleyen projeleri finanse eder. Yani Dünya Bankası'nın esas işi kalkınma projelerine kredi vermektir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye, Dünya Bankası ile 160'tan fazla kredi anlaşması imzalamıştır. Özellikle 1980'den sonra hız kazanan anlaşmalar, sadece ikili birer kredi anlaşması olarak kalmamış, yapısal uyarlama dayatmalarına dönüşmüştür. Bu uyarlama istekleri sektörel alanlarda olduğu gibi kamusal alanlarda da kendisini göstermiştir. Türkiye yatırım projelerinin ve ihracatın finansmanı, kamu yönetimi reformlarının yapılması, önemli sektörlerin yeniden yapılandırılması, özelleştirmenin yaygınlaştırılabilmesi, istihdam sorunun çözülmesi, gelir adaletsizliğinin önlenmesi gibi amaçlarla Dünya Bankası kredilerinden kullanmıştır. Dünya genelinde Dünya Bankası kredilerinin önemli bir bölümünü tarım sektörü kredileri oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye ile Dünya Bankası kredi ilişkisi içerisinde tarım sektörüne ilişkin anlaşmalar diğer sektörlerle ilişkin olanlardan daha dikkat çekicidir. Dünya Bankası açısından Türkiye'nin yeri küçük bir oran iken Türkiye açısından Dünya Bankası kredilerinin etkisi çok daha büyük olmuştur. Bu çalışmanın amacı bu etkiyi anlayabilmek adına, ikili ilişkilerin tarihsel seyrinin incelenmesi ve bu yolla Türkiye'de tarım politikalarının nasıl etkilendiği hakkında yargılara varmaktır. Çalışmamızda bahsedilen amaçlara ulaşmak için resmi kaynaklarla beraber destekleyici literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Bankası, Tarım Sektörü Kredileri, Türk Tarım Sektörü, Dış Borçlar

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Dr. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dış Ticaret Bölümü, El-mek: zaytac@yahoo.com

*** Okt. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü, El-mek: kkirac@firat.edu.tr

WORLD BANK AGRICULTURE CREDITS AND TURKISH AGRICULTURE SECTOR

ABSTRACT

The primary mission of the World Bank has been settled as “a world apart from poverty” and related actions have been taken under the roof of the World Bank. The visible aim is to provide poor countries with developing by means of their own resources and thanks to this to gain a sustainable decline on poverty. For this purpose World Bank funds the projects supporting the innovative approaches in the fields of Rural Development, Education, Environmental Protection, Health etc. As a developing country Turkey has signed more than 160 credit agreements with World Bank. The agreements especially accelerated after 1980, have not stayed just as bilateral agreements but became structural impositions. These adapting enquiries has appeared not only for sectoral fields but also public sphere. Turkey has benefited from several World Bank credits such as financing the investment projects and export, reconstruction of the public administration reforms and important sectors, prevailing the privatization, resolving the unemployment issue and avoiding the income disparities. The agriculture sector credits constitutes the main part of the World Bank credits all around the world. This is also same for Turkey. The agreements related to the agriculture sector are as considerable as the agreements related to other sectors. Turkey's percentage within the World Bank credits is not very big however the impact of the World Bank credits on Turkey has been at considerable level. The aim of this study in order to understand this effect is to examine the history of the mutual relations and by means of this to make some judgements. In order to achieve the so called goals in this study the official resources and supporting literature mining have been made.

Key Words: World Bank, Agriculture Sector Credits, Turkish Agriculture Sector, Foreign Debts

Kısaltmalar

- AB : Avrupa Birliği
 ABD : Amerika Birleşik Devletleri
 DB : Dünya Bankası
 DGD : Doğrudan Geçiş Desteği
 IMF : International Monetary Fund
 KİT : Kamu İktisadi Teşebbüsü
 TİGEM: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
 TSKB : Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
 TŞFAŞ : Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi
 TZDK : Türkiye Ziraî Donatım Kurumu
 WB : World Bank

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 9/5 Spring 2014

Giriş

Devlet işlevlerinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan genişleme süreci dünyada “idari reform” aracı ile; 1980’li yıllarda ortaya çıkan daralma eğilimi ise “yapısal uyarlanma” politikaları ile düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda kuruluşundan 1980’lere kadar az gelişmiş ülkelere “proje kredileri”, son dönemde ise “yapısal uyarlanma kredileri” sağlayan Dünya Bankası mevcut düzenlemelerin en önemli parçası görünümündedir.¹

Misyonunu “yoksulluktan arınmış bir dünya” olarak belirten Dünya Bankası², özellikle az gelişmiş ülkelerle imzaladığı kredi anlaşmalarıyla bu ülkelerin toplumsal yapısını değiştiren, üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen yaptırımları uygulamaya koymaktadır.³ Bununla birlikte Dünya Bankası yatırımlarına ilişkin yoksulluğa çare bulamadığı aksine gelirler arası gittikçe açılan bir farka sebep olduğu, kalkınma açısından ise ülkeleri büyük borçların altına sokarak bağımlı birer ünite haline getirdiği yönünde eleştiriler mevcuttur.

Gelişmekte olan bir ülke statüsündeki Türkiye, yatırım projelerinin ve ihracatın finansmanı, kamu yönetimi reformlarının yapılması, önemli sektörlerin yeniden yapılandırılması, özelleştirmenin yaygınlaştırılabilmesi, istihdam sorunun çözülmesi, gelir adaletsizliğinin önlenmesi gibi amaçlarla Dünya Bankası kredilerinden kullanmıştır.⁴

Türkiye-Dünya Bankası kredi ilişkisi içerisinde tarım sektörüne ilişkin anlaşmalar da diğer sektörlerle ilişkin olanlar kadar dikkat çekmektedir. Dünya genelinde Banka kredilerinin önemli bir bölümünü tarım sektörü kredileri oluşturmaktadır. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. İlişkilerin başladığı tarihten itibaren Dünya Bankası Türkiye’ye tarım sektörüne ilişkin birçok kredi sağlamıştır.

Tüm dünyada Dünya Bankası tarafından sağlanan kredilerin % 20’ye yakın kısmının tarım sektörüne ilişkin olduğu görülmektedir. 1980’lere kadar sağlanan kredilerin genellikle verimliliği arttırmaya yönelik kalkınma kredileri olduğu ancak bu dönemden itibaren sektörü yeniden yapılandırmaya yönelik program kredilerine dönüştüğü görülmektedir.⁵

Dünya Bankası kredilerinin tarım sektörüne etkilerini ve tarım reformu içindeki yerini incelemek üzere hazırlanan bu çalışmada, Dünya Bankası’nın kuruluşu ve Türkiye’nin üyeliği ile başlayan ilişkiler ele alınacaktır. Kredi ilişkisi ile başlayan ve mevcut siyasal durumun bütün kademelerine etki eden süreç irdelenecek ve tarım sektörüne ilişkin kurumsal, idari ve politikalar düzeyinde ne gibi değişiklikleri tetiklediği açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın içerisinde Dünya Bankası’nın ikiz kuruluşu olarak adlandırılan IMF ile ilişkilere de göz atılacaktır. İki kuruluşun ülkeler bazındaki işbirlikleri mevcut belgeler doğrultusunda incelenecek ve Türk tarım sektöründeki etkileri değerlendirilecek ve tarım sektöründe ve tarım reformlarında Dünya Bankası’nın rolü, ikili ilişkilerin kronolojik seyri anlatılarak belgeler bazında somutlaştırılacaktır.

1.Dünya Bankası ve Sağladığı Krediler

Banka, özellikle II. Dünya Savaşının global ekonomide yarattığı tahribatların giderilmesi amacıyla, IMF ile birlikte, ABD New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde yapılan konferansta kurulmuş ve her iki kuruluş 1946 yılında ABD’nin başkenti Washington DC’ de fiilen

¹ Birgül Ayman Güler, Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, İmge Kitabevi, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s:27-28

² WB, About Us, www.worldbank.org, (17.05.2014)

³ Safiye Kaya, Dünya Bankası ve Türkiye, Sayıştay Dergisi, Sayı: 46-47, s:3-4

⁴ Ekrem Candan, Türkiye’nin Dünya Bankası’ndan Kullandığı Krediler, Maliye Dergisi, Sayı: 148, s:95

⁵ Birgül Ayman Güler, Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri, Küreselleşme ve Tarım Sempozyumu Bildirisi, TZMO, Ankara 2002, http://www.kafkas.edu.tr/duyurular/web_katalog/tarim_krdileri.pdf, (17.05.2014)

çalışmaya başlamıştır. Dünya Bankası ve IMF’ in kuruluş aşamasında konferansa katılan 44 ülkenin imzası vardır ve bu ülkeler aynı zamanda bankanın kurucu üyeleri olarak anılmaktadır.⁶

2010 itibarı ile 185 üyesi bulunan banka, yüzden fazla ülkedeki ofislerinde 10.000 çalışanı ile faaliyette bulunmaktadır. Dünya Bankası denilince akla Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve Kalkınma Bankası (The International Bank for Reconstruction and Development – IBRD) Uluslararası Kalkınma Birliği (The International Development Association-IDA), Uluslararası Finansman Kurumu (The International Finance Corporation-IFC), Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (The Multilateral Investment Guarantee Agency-MIGA) ve Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (The International Centre for Settlement of Investment Disputes-ICSID)’nden oluşan 5 ayrı kurum gelse de aslında Dünya Bankası IBRD ve IDA’dan oluşmaktadır. Diğer üç kuruluş bağlı iştirakler şeklinde tanımlanmaktadır.⁷

Ana sözleşmesinde (Articles of Agreement) sayılan kuruluş amaçları da II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın onarılması isteğini ortaya koymaktadır. Ancak Dünya Bankası’nın amaçları zaman içinde, özellikle savaşın yıkıntıları ABD’nin Avrupa’ya sağladığı Marshall yardımının da desteği ile imar edildikten sonra değişecek ve Banka, gelişme yolundaki ülkelerin yatırım kredisi gereksinimlerini karşılamak amacını güden bir yatırım ve kalkınma bankası haline gelecektir.⁸

Dünya Bankası ile IMF arasındaki işbirliği ilgi çekicidir. Bu bağlamda bankanın ilginç yönlerinden birisi üyeliğin öncelikle IMF’ ye üye olma koşuluna bağlanmasıdır. Dünya Bankası’na üye olmak isteyen bir devlet evvela IMF’ye üye olmalıdır.⁹

IMF’e göre, IMF ve Dünya Bankası üye ülkelere destek olmak için çeşitli seviyelerde düzenli olarak işbirliği yapmakta ve pek çok girişimde birlikte çalışmaktadır. 1989 yılında yapılan bir anlaşma ile sorumlulukların çakıştığı noktalarda da etkin işbirliği amaçlanmıştır. IMF uluslararası mali işbirliğini teşvik ederek ve ülkelerin güçlü ekonomiler kurmasına yardım etmek için politik tavsiye ve teknik yardım sağlar. Aynı zamanda fon ülkelere kredi verir. Dünya Bankası ise ülkelerin belli sektörlerde reform yapmalarını veya belli projeleri uygulamaları için teknik ve mali destek sağlar. Kısaca IMF makroekonomik sorunlara odaklanırken Dünya Bankası uzun vadeli ekonomik kalkınma ve yoksulluğun azaltılması konusuna yönelir. Böylece iki kuruluş “üye ülkelerdeki yaşam standartlarını yükseltme” ortak hedefi etrafında birbirini tamamlar niteliğe bürünür.¹⁰

Türkiye IMF ile birlikte Dünya Bankası’na 1947 yılında Recep Peker hükümeti zamanında üye olmuştur.¹¹ Banka ile günümüze kadar kapanan, iptal edilen ve aktif olan toplam 204 kredi anlaşması yapılmıştır. Türkiye 2039 yılına kadar borçlu görünmektedir.¹²

Anasözleşme’nin III/2’inci maddesi uyarınca, üye ülkeler de, Banka ile ilişkisini, “mali ajan” tayin ettiği Hazine, Merkez Bankası veya benzeri mali yönetimin üst düzey kurumlarından biri ile yürütür. Türkiye’de bu görev Hazine Müsteşarlığına aittir.

⁶ Mehmet Rasgelener, The World Bank Group and Its Relations with Turkey, HDTM, Ankara 1990, s: 3

⁷ W B, www.worldbank.org/about us, (17.05.2014)

⁸ Mahfi Eğilmez, IMF Dünya Bankası ve Türkiye, Tütünbank Yayınları, İstanbul 1996, s:64

⁹ WB, http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,contentMDK:20049564~pagePK:43912~piPK:36602,00.html#I2, (17.05.2014)

¹⁰ IMF, http://www.imf.org/external/np/exr/facts/tur/imfwbt.pdf, (17.05.2014)

¹¹ 19.2.1947 tarih ve 5016 Sayılı “ Milletlerarası Para Fonu İle Milletlerarası imar ve Kalkınma Bankasına Katılmak için Hükümete Yetki Verilmesine Dair Kanun”

¹² WB, http://web.worldbank.org/external/projects/main?pagePK=217672&piPK=95916&theSitePK=40941&menuPK=223661&category=regcountries®ioncode=5&countrycode=TR, (17.05.2014)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

Banka tarafından verilen yatırım kredileri, ilgili yatırım projesinin tamamını finanse etmez, kalan kısmının o ülke iç kaynakları veya diğer dış kaynaklarından finanse edilmesi gerekir. Bir başka deyişle yatırım projeleri, ortak finansman yöntemiyle finanse edilmektedir. Söz konusu uygulamanın amacı, ödenmesi gereken vergi, harç vb. ödemelerin Banka kaynaklarından karşılanmasını engellemek ve üye ülkenin projeyi sahiplenmesini sağlamaktır.¹³

Dünya Bankasının sağladığı krediler, yatırım kredileri (investment credits), uyum kredileri (adjustment loans) ve bu ikisinin karmasından oluşan karma krediler (hybrid loans) olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.

Yatırım Kredileri,

- Özel Yatırım Kredileri (*Specific Investment Loan- SIL*)
- Sektör Yatırım ve Koruma Kredileri (*Sector Investment and Maintenance Loan SIM*)
- Program Uyum Kredileri (*Adaptable Program Loan- APL*)
- Hazırlık Kredileri (*Learning and Innovation Loan- LIL*)
- Teknik Yardım Kredileri (*Technical Assistance Loan- TAL*)
- Aracı Kurum Kredileri (*Financial Intermediary Loan- FIL*)
- Acil İyileştirme (Yardım) Kredileri (*Emergency Recovery Loan- ERL*)

Uyum Kredileri,

- Yapısal Uyum Kredileri (*Structural Adjustment Loan- SAL*)
- Sektör Uyum Kredileri (*Sector Adjustment Loan- SECAL*)
- Programlı Yapısal Uyum Kredileri (*Programmatic Structural Adjustment Loan-PSAL*)
- Rehabilitasyon Kredileri (*Rehabilitation Loan- RIL*)
- Borç Azaltma Kredileri. (*Debt Reduction Loan- DRL*)
- Özel Yapısal Uyum Kredileri (*Special Structural Adjustment Loan- SSAL*) dir.¹⁴

2. Türk Tarım Sektörü

Devletin tarım sektörü yönetimi üç temel politika üzerine kurulmuştur. Bunlar; üreticiye tarımsal girdi sağlamak, tarım kredisi vermek ve tarımsal ürün alınmasını sağlamaktır. 1980'lere kadar devlet tarım faaliyetlerinin bütün alanlarında aktif rol oynamakta ve kamu tekeli oluşmasını sağlamıştır.¹⁵

Türkiye'de Cumhuriyet ile birlikte tarım, kalkınmayı sağlayacak sektör olarak benimsenmiş ve desteklenmiştir. 1927 yılında tarım sektörü ilk kez bakanlık düzeyinde örgütlenmiş ve Ziraat Vekaleti kurulmuştur. 1935 yılında Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifler, 1938 yılında ise Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur. Aynı yıl Devlet Ziraat İşletmesi Kurumu kurulmuştur. Bunların dışında tarım mekanizasyonunu sağlamak üzere traktör alımlarının yıllar itibarıyla artış göstermiştir. DP'nin¹⁶

¹³ Eğilmez, a.g.k., s: 75

¹⁴ WB, 'Projects and Operations 2008', <http://web.worldbank.org>, (17.05.2014)

¹⁵ Birgül Ayman Güler, Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, a.g.k, s:198

¹⁶ Gökhan Günaydın, "Cumhuriyet Dönemi Boyunca Tarım Sektörünün Sosyolojik ve Ekonomik Dönüşümü", *Küreselleşme ve AB ile Bütünleşme Sürecinde Türk Tarım Politikaları Sempozyumu Bildiriler*, Haz: Mehmet Özaslan, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep 2003, s: 8-10

Ayrıca devlet bu süreç içerisinde buğday, hububat almış; bu alımları tütün, şekerpancarı, haşhaş, fındık, çay, pamuk ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünler izlemiştir. 1960'larda kurulan tarımsal KİT'ler, bitkisel ve hayvansal üretime girdi sağlamaya başlamışlardır. Dönem içinde kredi, eğitim, tarımsal yayım gibi hizmetler de devlet tarafından üstlenilmiştir. 1960 yılında devlet destekleme kapsamına alınan ürün sayısı 6 iken (buğday, arpa, çavdar, tütün, çay, şeker pancarı) bu sayı 1970 sonlarında 24'e ulaşmıştır. Piyasaya kamu müdahalesi tarım ürünleri fiyatlarının belli bir düzeyin üstünde kalmasına neden olmuştur.¹⁷

Tarım sektörünün ülke içindeki görünümü 1970'lere kadar tarımın riskli ve az kazançlı bölümü olan ürün üretimi işini çiftçiler, tarımsal üretim için gerekli üretim girdilerini üretmek ve hasat sonrası ürünlerini alıp işleme ve pazarlama gibi bol kazançlı bölümünü ise şirketler yürütmesi şeklindeydi.¹⁸

1970'li yılların sonunda ise yaşanan iç ve dış krizler sonrası Demirel ve daha sonra Ecevit hükümetlerinin yaptığı devaülasyonlar IMF tarafından yetersiz operasyonlar olarak görülecekti. Çünkü IMF'e göre bu operasyonlar kendi modelinin öğeleri olan fiyatlar serbest bırakılırken ücretlerin ve tarımsal destekleme fiyatlarının dondurulması gibi unsurları içermemekteydi.¹⁹

1980 sonrası ithal ikameci durumdan neo-liberal düzene geçiş, 24 Ocak 1980 kararları ile biçimlenmiştir. 24 Ocak kararları IMF politikası paketi ile DB Yapısal uyum programının unsurlarını içermektedir: devaülasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması özelleştirme süreci vb. gibi... Bu genel çerçevenin tarıma yansımaları Cumhuriyet döneminde görülmemiş ölçüde tarımın aleyhine dönmesi ile kendini gösterecektir.²⁰

3. Dünya Bankası Tarım Sektörü Kredileri

Dünya Bankası, kurulduğu tarihten bu yana çeşitli ülkelerle on bini aşan kredi anlaşması imzalamış, Türkiye toplam kredi anlaşmalarının 204'üne taraf olarak Banka kredileri toplamı içinde %2'lik bir pay almıştır. Yapılan anlaşmaların toplam Türkiye için toplam maliyeti 31 milyar doların üzerindedir. Banka kredilerinin yirmi tanesi hala aktif durumdadır.²¹

Dünya Bankası ile yapılan anlaşmaların 35 tanesi doğrudan ya da dolaylı olarak tarım sektörüne ilişkindir. Yapılan ilk anlaşma 1950 tarihli olup Kalkınma Bankası kurulması amacıyla mali sektörde ve tahıl depolama sisteminin gerçekleştirilmesi amacıyla tarım sektöründe imzalanmış, daha sonraları Sulama, Hayvancılık, Tarımsal Uyarılama, Tarımsal Kredi, Tarımsal Yayım, Kurumsal Reform ve Genel Ekonomik konulara yoğunlaşmıştır.²²

Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar Türkiye adına yetkili temsilci ile Dünya Bankası'nın Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi Başkanlığı görevlisi tarafından imzalanmaktadır. Anlaşma metinleri giriş bölümleri dışında genellikle altı ana bölüm ve ek listelerden oluşmaktadır. En önemli başlıklardan bir tanesi "Belirli Zamanlarda Gözden Geçirme" başlığını taşıyan Ek-5 bölümüdür. Bu bölümde kullanıcının kredinin tamamını kullanabilmesi için yapmak zorunda olacağı yükümlülükleri belirlemektedir. Koşullar çoğu zaman finansman sağlanan işle sınırlı kalmayan, dünya kapitalist sisteminin gerçeklerini gözeten konumdadır.²³

Koşulların borç verenden taraf belirlendiğini belirten bir olay şöyle gelişmiştir: Dünya Bankası'nın "Tarımsal Kalkınma Programı" önerisi ile Türkiye ile ABD arasında imzalanan bir

¹⁷ Okan Gaytancıoğlu, *Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, Sektörel Yayınlar, İstanbul 2009, s:84-86

¹⁸ Abdullah Aysu, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yayınları, İstanbul 2008, s:13

¹⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, Ankara 1998, s:116

²⁰ Gökhan Günaydın, a.g.k., s:15-16

²¹ WB, *Title Lending Summary*, www.worldbank.org., (17.05.2014)

²² Baki Remzi Suiçmez, a.g.k., s:153

²³ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, a.g.k., s:146-148

ticaret anlaşması sonucunda 30 traktör Türkiye'ye verilir. Başbakan Menderes traktörleri pamuk tarlalarında kullanılmak üzere Adana'ya yollamak ister. Bu sözleşmeye aykırı bir durumdur. ABD Büyük elçisi Türk Dışişleri Bakanı'nı uyarır. Sözleşmeler incelendiğinde traktörlerin pamuk tarlalarında kullanılamayacağı anlaşılır. Adnan Menderes küplere biner. Dışişleri Bakanı F. Lütü Karaosmanoğlu istifa eder.²⁴

1950 yılından bu yana tarım sektörüne açılan toplam 31 krediden 14'ü 1950-1980 yılları arasında açılmıştır. Bu krediler dar kapsamlı ve sadece verimliliği esas alan kredilerdir. 1985 SECAL başlangıç olmak üzere kredilerin niteliği değişecektir. Tarım sektörünü küreselleşme sürecinin gerekleri doğrultusunda düzenlemeyi amaçlamaktadırlar.²⁵

Kredi Adı	Yılı
Tahıl Depolama Projesi.....	1950
Seyhan Sulama Projesi.....	1963
Seyhan Sulama Projesi (02).....	1969
Süt Üreticiliği Projesi.....	1971
Meyve ve Sebze İhracatı Projesi.....	1971
Sulama İyileştirme Projesi.....	1972
Hayvancılık Projesi (02).....	1972
Ceyhan Aslantas Projesi	1973
Corum Cankırı Kırsal Kalkınma Projesi.....	1975
Tarımsal Kredi ve Agro-Endüstri Projesi.....	1976
Hayvancılık Projesi (03).....	1976
Hayvancılık Projesi (04)	1978
Kuzey Bölgesi Ormancılık Projesi.....	1978
Tahıl Depolama Projesi.....	1979
Hayvancılık Project (05).....	1980
Meyve ve Sebze Projesi (02).....	1981
Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi	1982
Tarımsal Kredi Projesi (02).....	1983
Iğdır Aksu Ereğli Erçis Sulama Projesi.....	1984
Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi	1984
Tarım Sektörü Yapısal Uyarılama Projesi	1985
Drenaj ve Tarla içi Geliştirme Projesi.....	1986
Tarımsal Kredi Projesi (03)	1989
Tarımsal Sanayi Projesi	1989
Tarımsal Yayım ve Uygulamalı Araştırma Projesi (02).....	1990
Tarımsal Araştırma Projesi.....	1992
Doğu Anadolu Su Havzası Rehabilitasyon Projesi.....	1993
Sulama Yönetimi ve Yatırımlarında Katılımcı Özelleştirme Projesi.....	1997
Ürün Borsaları Geliştirme Projesi	1998
Ekonomik Reform Kredisi.....	2000
Tarımsal Reform Uygulama Projesi (ARIP).....	2001
Anadolu Su Havzaları Düzenleme Projesi.....	2004

Tablo:1 Tarım Sektörü Kredileri, 1950 – 2010 ²⁶

Yukarıdaki Tablo'da doğrudan tarım sektörüne açılan anlaşmalara yer verilmiştir. Bunun dışında başka kredi anlaşmalarının içinde tarıma yada tarım sektörüne ilişkin hükümler bulmak mümkündür.

²⁴ İsmet Tortopoğlu'ndan Aktaran Abdullah Aysu, a.g.k., s:181

²⁵ Birgül Ayman Güler, Dünya Bankası Tarım Sektörü Kredileri, a.g.k., http://www.kafkas.edu.tr/duyurular/web_katalog/hayvancilik_kat1/tarim_krdileri.pdf, (22.04.2010)

²⁶ WB, <http://web.worldbank.org/external/projects/main>, (17.05.2014)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

4. 1980 Sonrası Krediler ve Türk Tarım Sektörü

1980 – 1985 arasında 5 adet SAL anlaşması imzalanmıştır. Bu kredi anlaşmalarında öne çıkan noktalar: KİT'lerin azaltılması, ithalatın serbest bırakılması ve kamu yatırımlarının azaltılmasına yönelik isteklerdir. 1982 yılıyla birlikte tarımda liberalizasyon süreci başlamıştır.

1982 yılında yabancı ortaklı tohumluk sanayinin kurulmasının teşvikini öngören karar ile özel sektörün bu alana girmesine olanak tanınmıştır. 1983'te özel tohum şirketlerine ürettikleri tohumluğun fiyatını belirleme yetkisi verilmiştir.²⁷

1984 yılında DB ile yapılan anlaşma sonucu Bankası'yla yapılan ikraz anlaşması uyarınca tohumculukta birbirine koşut gelişmeler yaşanmıştır. Tohumluk ithalatı serbest bırakılmış, ayrıca ithal edilen tohumlar için sübvansiyon verilmiştir.²⁸

1985 yılında genel nitelikli uyarılama kredileri yerini sektörel uyarılama kredilerine (SECAL) bırakmıştır. Bu anlaşmaların tipik 2 özelliği mevcuttur: ulusal planları yönlendirme özelliği ve kamu sektörü ile kamu yönetiminin örgütlenmesi çalışma ilişkileri, istihdam biçimleri ve işlevlerini değiştirme etkisi.²⁹

Tarım SECAL ile TİGEM ve TZDK içinde idari ve mali denetim birimleri kurulacak ayrıca Tarım Satış Kooperatiflerinin etkinliğini artırmak için çalışmalar yapılacaktır. Kredinin devamı için Banka üç konuda tatminkar gelişme istemektedir: Gübre dağıtımının özel sektöre açılmasında, perakende gübre fiyatlarında serbestleşme sağlanmasında ve Zirai donatım içinde yönetimi geliştirme konusunda ilerleme kaydedilmesi.³⁰

Gübre fiyatlandırma 1984 yılında dolara endekslenmiş, 1986 yılında ise tam serbestleşme gerçekleştirildi. 1984'te TEKEL'e sigara ithalatı için izin verildi. 1986'da tütünde devlet tekeli, 1988'te Amerikan tipi tütün ithalat yasağı kaldırıldı. Çayda kalite ve ihracatın artacağı söylemleriyle 1984'te çayda devlet tekeli kaldırılarak çay alımı, işleme ve satışı yerli ve yabancı sermayeye açıldı. Özel sektöre yatırım yapması için önemli teşvikler sağlandı.

Tarım SECAL, tarım sektörünün kapsamlı biçimde küresel piyasalara açılmasını sağlayan ilk büyük adım olmuştur. Bu kredi, tarım sektöründe kamusal ağırlık sergileyen girdi sistemini; kredi sistemini; ve sulama -altyapı sistemini kapsayan etkiler yaratmıştır. Tarım SECAL'ın koşullarından biri, gübre üretimi ve ticaretinin liberalize edilmesidir; tohumda 1982 yılında adım adım başlayan liberalizasyon 1984'de tohum dışalımının serbest bırakılmasıyla tamamlanmış, gübrede 1984'de fiyatı dolara göre belirleme uygulaması 1986'da genişletilerek tam serbestleştirme gerçekleştirilmiştir. Anlaşma, TİGEM ve TZDK'nun kapsamlı bir denetim ve yapılanmaya tabi tutulmasını öngörmektedir; bu koşul da yerine getirilmiş bu iki kurum geniş kapsamlı ve hızlı bir tasfiye sürecine girmiştir.³¹

1989 tarihli proje kredisi ile Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin işleyişine dair maddeler bulunmaktadır. Ziraat Bankası'na Kooperatiflerin yönetim yapılarını yeniden düzenleme görevi verilmiştir.³²

²⁷ Necdet Oral, *Tohumculuk Çok Uluslu Şirketlere Devrediliyor*, <http://bianet.org/bianet/tarim/86513-tohumculuk-cokuluslu-sirketlere-devrediliyor>, (17.05.2014)

²⁸ RG: 5 .08. 1984, Sayı: 18480

²⁹ Birgül Ayman Güler, "Kamu Yönetimi ve Dünya Bankası", *Amme İdaresi Dergisi*, C:28 Sayı: 3, Ankara 1995, s:3

³⁰ RG, Tarım Sektörü Uyum İkrazı Anlaşması, 13 Temmuz 1985, Sayı:18810

³¹ Birgül Ayman Güler, "Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri", a.g.k., http://www.kafkas.edu.tr/duyurular/web_katalog/hayvancilik_kat1/tarim_krdileri.pdf, (17.05.2014)

³² RG, Üçüncü Tarımsal Kredi Anlaşması, 2 Ağustos 1989, Sayı: 20240

1992 yılında ise Tarımsal Araştırma Kredisi imzalanmış ve sözü edilen kredi ile Tarım Bakanlığı'nın bütçe ve plan sistemine yönelen istekler göze çarpmıştır.³³

1997 tarihli "Sulama Yönetimi ve Yatırımlarında Katılımcı Özelleştirme Projesi" ile kamu tarafından yapılan sulama yönetimi, sulama birliklerine devredilecektir.³⁴

Anlaşmalar ile liberalizasyon süreci işlerken 1998 yılında Dünya Bankası uzmanı John Nash tarafından hazırlanan "Reform İçin Öneriler" başlıklı raporda:

- Çiftçilerin, gübre, tohum gibi girdileri piyasa fiyatına almalarının sağlanması
- Ucuz kredi imkanlarının kaldırılması
- Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi
- Tarımsal destekler yerine Doğrudan Gelir Desteğine geçilmesi
- Çiftçilerin kayıt altına alınması
- TEKEL, ÇAYKUR, TÜGSAŞ, TMO, TSFAŞ gibi tarımsal KİT'lerde ihtiyaç fazlası olan 22.000 işçinin çıkarılması
- Bahsi geçen KİT'lerin derhal özelleştirilmesi... istenmektedir.³⁵

IMF' ye gönderilen 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubunda (40-41) DB istediği düzenlemelerden bahsedilmektedir. Ayrıca hububat fiyatlandırmada Chicago Borsası sistemine uyulacağı belirtilmiştir. TEKEL'in ticari varlığının satışı mektuba göre 2001'e kadar bitirilecektir. 10 Mart 2000'de Dünya Bankası'na bir niyet mektubu yazılmıştır. Mektupta 99 IMF niyet mektubunda verilen vaatlerin yerine getirilmesi yönündeki kararlılık vurgulanmıştır. Bunun üzerine 14 Haziran 2000 tarihli Ekonomik Reform Kredi Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmada devletin tarımsal sektörden tamamen çıkmasını sağlayacak düzenlemeler mevcuttur. Tarım desteklemelerine son verilmesi, TZDK, Çay-Kur, TEKEL'in tamamen tasfiyesi istenmektedir.³⁶

18.12.2000 tarihli IMF niyet mektubunda DGD' ye geçiş için 2002 yılına işaret edilmiş, TSKB lerin yeniden yapılandırılması, TEKEL ve altı şeker fabrikasının özelleştirilmesi süreci anlatılmıştır. DGD sisteminde ilk ödemeler için DB Tarım Reformunun beklendiği belirtilmiştir.

13 Temmuz 2001'de ise Tarımsal Reform Uygulamaları Kredisi Anlaşması (TRUP)³⁷ imzalanmıştır. ARIP 4 alt bileşenden oluşmaktadır:

- Doğrudan Gelir Desteği Projesi
- Çiftçi Geçiş Sistemi
- TSKB yeniden yapılandırılması
- Proje Destek ve Yatırım Hizmetleri

³³ RG, Tarımsal Araştırma Kredisi, 9 Eylül 1992, Sayı: 21340

³⁴ RG, 27 Şubat 1998, 23271

³⁵ Baki Remzi Suiçmez, a.g.k., s:153

³⁶ RG: Ekonomik Reform Kredisi, 14 Haziran 2000, Sayı:24079

³⁷ İngilizcesi: Agricultural Reform Implementation Project (ARIP).

Proje ile DGD için çiftçi kayıt sisteminin başlatılması TSK'ların hızla özelleştirilmesi ve TSKB'lerin azaltılarak konumunun güçlendirilmesi. 12000 fazla işçinin işten çıkarılması. TŞFAŞ, Tekel ve Çaykur için özelleştirme süreçleri içinde fiyatlandırma mekanizmaları; bütün tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi hedefleri; ayçekirdeği ve pamuğa ilişkin prim ödemelerinin aşamalı olarak kaldırılması...gibi temel hedefler barındırmaktadır.³⁸

- TRUP anlaşmasına paralel olarak, TİGEM işletmeleri yerli ve yabancı tarım-gıda tekellerine kiralanmak (özelleştirmek) üzere ihaleye çıkartıldı. Bunlardan 14'ü 30 yıllık sözleşmelerle özel sektöre kiralandı. TÜGSAŞ'a ait gübre fabrikalarının tümü 2004 ve 2005 yıllarında özelleştirildi. TÜGSAŞ'ın kurumsal varlığına son verilerek, devlet gübre sektöründen çekildi. TŞFAŞ'nin özelleştirilmesine olanak sağlayacak hukuksal alt yapının hazırlanmasını ve şeker fiyatlarının serbestçe belirlenmesini öngören Şeker Kanunu 4 Nisan 2001 tarihinde kabul edildi. TZDK'ye bağlı Manisa Kükürt İşletmesi Şubat 2000, Adapazarı Traktör İşletmesi ise 2003 tarihinde satıldı.³⁹
- Çiftçi Geçiş Sistemi; piyasada desteklenen ürünlerin ikamelerini üretebilmek için ortaya çıkacak maliyeti karşılayarak nüfusun gelir kaynaklarını destekleyici politikalar içermektedir. Bu politikalar çiftçi birliklerinin kurulması ve çevresel önlemlerin alınması gibi tedbirleri içermektedir.⁴⁰
- Doğrudan Gelir Desteği uygulamasının amaçları; Gerçek üreticilere ulaşmayan dolaylı desteklerin kaldırılması ve bu yolla finansman yükünün azaltılması, Üretici kayıtlarının doğru bir biçimde tutularak AB uyum sürecine uygun hale getirilmesi, adaletli gelir dağılımına ortam hazırlanması, üretim faktörlerine etki edecek yardımların doğrudan çiftçilere ulaştırılabilmesi, devlet sübvansiyonlarının kaldırılması ve serbest piyasa şartlarının oluşturulmasıdır.⁴¹

Türkiye'de çiftçi kayıt sisteminin tesisi amacına yönelik bir araç olarak görülen DGD'nin üretimden bağımsız olarak uygulanması tarımsal yapıdaki mevcut bozuklukları artırmıştır. DGD, bir tarımsal destekleme aracı olarak görülmesine karşın, verimliliği artırma yerine mülkiyeti baz alması DGD'nin üretimden ve fiyatlardan bağımsız olması sonucunu doğurarak, daha çok bir sosyal politika aracı olarak kabulüne neden olmuştur. Bunun dışında DGD'nin olumsuz sonuçlarından bazıları şunlardır:

- Elde edilen kazanç, yoksulluk ve benzeri sebeplerle tarımdışı konular için değerlendirilmektedir
- Desteğin üretimden bağımsız olması, tarımı üretim planlamasından uzaklaştırmaktadır
- Mevcut sistem araziye işleyeni değil, mülk sahibini desteklemektedir
- Çok arazisi bulunan varsıl köylülerin lehine bir uygulamadır
- Ödemelerin miktarı girdilerdeki fiyat artış oranları ile paralel artmamaktadır
- Proje süresi ile sınırlı bir destek olması, tarımsal yapıyı dönemsel olarak menfi

³⁸ RG: Tarımsal Reform Uygulamaları Kredisi, 13 Temmuz 2001, Sayı: 24461

³⁹ Necdet Oral, <http://www.bianet.org/bianet/bianet/83763-imf-db-programinin-sonucu-tarim-cozuluyor>, (17.05.2014)

⁴⁰ WB, <http://web.worldbank.org/external/projects/main?pagePK=217672&piPK=95916&theSitePK=40941&menuPK=223661&category=regcountries®ioncode=5&countrycode=TR>, (09.05.2014)

⁴¹ Fahri Yavuz, Türkiye'de Tarım, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayını, Ankara 2006, s:52-53

yönde etkileyen bir müdahale aracı olarak görülmesine neden olmaktadır.⁴²

Tarımda 2010 yılından itibaren DGD yerine, Havza Bazlı Üretim ve Destekleme Modeli'ne geçilmiştir. Bu modelde Türkiye iklim, topografya ve toprak verileri dikkate alınarak 30 havzaya bölünmektedir. Havzaların ekolojik olarak benzer olan, ülkenin idari yapılanmasına uygun yönetilebilir büyüklükte, tarım ürünlerinin ekolojik ve ekonomik olarak en uygun yetiştirilebildiği bölgeleri ifade ettiği; adlandırılmalarının coğrafya ve bölgenin özelliklerine göre yapılmıştır.⁴³ Modelin amacı tarım havzalarını belirlemek, sağlıklı tarım envanteri hazırlamak, üretim planlamasına imkan sağlamak, hangi ürününün nerede ne kadar üretilebileceğini belirlemek, çiftçinin gelirini arttırmak, geleceğe ait talep projeksiyonları yapmak, destekleri rasyonel, yönlendirici ve etkin bir şekilde kullanmak, arz açığı olan ürünlerde üretim artışı sağlamak, doğal kaynakları korumak ve sürdürülebilir kullanımı sağlamak, havza bazlı planlama ve yönetimle ilgili sektör talebini karşılamak ve muhtelif senaryolara göre üretimi planlamak şeklinde belirlenmiştir.⁴⁴

Sonuç olarak Dünya Bankası yörüngesinde uygulanan dönemin tarım politikaları Türk tarım sektörüne çok kısa sürede dahi önemli değişimlere yol açmıştır. Bu değişimler aşağıdaki tabloda yalın olarak ortaya çıkmaktadır;

1999 – 2002	(Milyon ABD doları)	
Destek kalemleri	1999	2002
Kredi desteği	956	0
Gübre desteği	183	0
KİT'lere bütçeden aktarılan	261	138
KİT açıklarını karşılama	2213	355
Pamuk ve yağlı tohumlar primleri	205	58
TSKB'ye destek	450	0
DGD Ödemeleri	0	628
Toplam	4268	1179

Tablo 2 : Yeni tarım Politikalarının Devlet Bütçesine Etkisi⁴⁵

Görüldüğü gibi, 1999 yılında 4.2 milyar dolarlar düzeyinde olan kamusal tarım desteği, 2002 yılında 1.2 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. Aynı rakam, 2003 yılında 2 milyar dolar düzeyinde oluşmuştur.

Bir başka değerlendirme bizzat DB tarafından 1999-2003 arası tarım politikalar için hazırlanmıştır. Mevcut raporda dikkat çeken önemli hususlar;

⁴² Dokuzuncu Kalkınma Planı, http://plan9.dpt.gov.tr/oik16_2_kirsalpolitika/kirsalka.pdf, (17.05.2014)

⁴³ Necdet Oral, <http://bianet.org/bianet/bianet/119405-tarimda-dogrudan-gelir-destegi-bitti-sira-havza-bazli-modelde>, (17.05.2014)

⁴⁴ <http://www.tarimsalhaber.com/tarimda-havza-bazli-destekleme-modeli-h297.html>, (17.05.2014)

⁴⁵ II. Tarım Şurası, <http://www.orkoop.org.tr/uploads/files/10.komisyon.pdf>, (17.05.2014)

- Tarımsal fiyatlarda reel olarak % 13 düşüş
- Tarım kesimine kaynak aktarmada 4,3 milyar dolar azalma
- Tarımsal gelirde % 16 kayıp
- Sübvansiyonlarda 5,5 milyar dolar azalma
- Çiftçilerde 1,5 milyar dolar gelir kaybı
- 450 bin hektarlık tarım arazisi kaybının yaşandığıdır.⁴⁶

SONUÇ

2. Dünya Savaşı sonrası dünyanın yapısal dönüşümü görevi verilen IMF ve DB mevcut politikaları ile küresel sermayenin amaçları doğrultusunda politikalarını sürdürmektedirler. Dünya Bankası Türkiye ilişkilerinin de temel dayanak noktası budur.

Dünya Bankası bizden taban fiyat uygulamalarını dünyaya entegre etmemizi ve zamanla kaldırmamızı, tarım satış kooperatiflerimizi özelleştirmemizi, tarımsal destekleri kaldırarak tarımsal faizleri piyasaya göre ayarlamamızı, tarımsal KİT'leri özelleştirmemizi yada kapatmamızı ve bunun gibi tarım sektöründe devleti pasifize edecek bir çok düzenlemeyi istemektedir.⁴⁷

Bunun dışında sektör örgütlenmesine direk müdahalede bulunabilecek isteklerde bulunabilmektedir. Üst kurullar oluşturmak ve bunların üyelerini tayin etme isteği buna örnek verilebilir. Örneğin, DB Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin tepesinde oluşturmayı düşündüğü "Yeniden Yapılandırma Kurulu"nun 7 üyesinden 4 tanesini kendisinin belirleyebileceğini söylemiştir.⁴⁸

Tarım sektörümüzün verimliliği ve gelişme potansiyeli üzerinde Dünya Bankası ve benzeri örgütlerin olumsuz etkileri günümüzde çok yanıltıcı olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye için yapılması gereken şey bu olumsuz etkileri bertaraf edecek politikaları üretmektir

KAYNAKÇA

19.2.1947 tarih ve 5016 Sayılı " Milletlerarası Para Fonu İle Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına Katılmak için Hükümete Yetki Verilmesine Dair Kanun"

AYSU, Abdullah, *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*, Su Yayınları, İstanbul 2008,

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, Ankara 1998

CANDAN, Ekrem, "Türkiye'nin Dünya Bankası'ndan Kullandığı Krediler", *Maliye Dergisi*, Sayı: 148

EĞİLMEZ, Mahfi, *IMF Dünya Bankası ve Türkiye*, Tütünbank Yayınları, İstanbul 1996

GAYTANCIOĞLU, Okan, *'Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, Sektörel Yayınlar, İstanbul 2009, s:84-86

⁴⁶ WB, 3http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/361616-1121189080247/turkey-ag-complete.pdf, (17.05.2014)

⁴⁷ Abdullah Aysu, a.g.k., s:192-197

⁴⁸ Filiz Zabcı, Dünya Bankası Yanılsamalar Gerçekler, Yordam Kitap, İstanbul 2009, s:63

- GÜLER, Birgül A. ‘‘Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri’’, *Küreselleşme ve Tarım Sempozyumu Bildirisi*, TZMO, Ankara 2002, http://www.kafkas.edu.tr/duyurular/web_katalog/tarim_krdileri.pdf, (22.03.2010)
- GÜLER, Birgül A., ‘‘Kamu Yönetimi ve Dünya Bankası’’, *Amme İdaresi Dergisi*, C:28 Sayı: 3, Ankara 1995
- GÜLER, Birgül A., *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitabevi, İmge Kitabevi, Ankara 2005
- GÜNAYDIN, Gökhan, ‘‘Cumhuriyet Dönemi Boyunca Tarım Sektörünün Sosyolojik ve Ekonomik Dönüşümü’’, *Küreselleşme ve AB ile Bütünleşme Sürecinde Türk Tarım Politikaları Sempozyumu Bildiriler*, Haz: Mehmet Özaslan, Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep 2003
- II. Tarım Şurası, <http://www.orkoop.org.tr/uploads/files/10.komisyon.pdf> , (17.05.2014)
- IMF, <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/tur/imfwbt.pdf>, (22.04.2010)
- KAYA, Safiye, ‘‘Dünya Bankası ve Türkiye’’, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 46-47
- ORAL, Necdet, ‘‘Tohumculuk Çok Uluslu Şirketlere Devrediliyor’’, <http://bianet.org/bianet/tarim/86513-tohumculuk-cokuluslu-sirketlere-devrediliyor>, (17.05.2014)
- ORAL, Necdet, <http://www.bianet.org/bianet/bianet/83763-imf-db-programinin-sonucu-tarim-cozuluyor>, (17.05.2014)
- RASGELENER, Mehmet, *The World Bank Group and Its Relations with Turkey*, HDTM, Ankara 1990
- Resmi Gazete, 27 Şubat 1998, Sayı: 23271
- Resmi Gazete, Tarım Sektörü Uyum İkrazı Anlaşması, 13 Temmuz 1985, Sayı:18810
- Resmi Gazete, Tarımsal Araştırma Kredisi, 9 Eylül 1992, Sayı: 21340
- Resmi Gazete, Tarımsal Reform Uygulamaları Kredisi, 13 Temmuz 2001, Sayı: 24461
- Resmi Gazete, Üçüncü Tarımsal Kredi Anlaşması, 2 Ağustos 1989, Sayı: 20240
- Resmi Gazete: 5 Ağustos1984, Sayı: 18480
- Resmi Gazete: Ekonomik Reform Kredisi, 14 Haziran 2000, Sayı:24079
- SUIÇMEZ, Baki Remzi, ‘‘IMF ve Dünya Bankası Anlaşmaları: Tarım Reformu!’’, *Küreselleşme ve AB Bütünleşme Sürecinde Türk Tarım Politikaları Sempozyumu*,
- WB, ‘‘Projects and Operations 2008’’, <http://web.worldbank.org>, (17.05.2014)
- WB, About Us, www.worldbank.org, 17.05.2014
- WB, <http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/361616-1121189080247/turkey-ag-complete.pdf>, (17.05.2014)
- WB, <http://web.worldbank.org/external/projects/main>, (17.05.2014)
- WB, *Title Lending Summary*, www.worldbank.org, (17.05.2014)
- WB, www.worldbank.org/about-us, (17.05.2014)

-
- WB,<http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/361616-1121189080247/turkey-ag-complete.pdf>, (17.05.2014)
- WB,<http://web.worldbank.org/external/projects/main?pagePK=217672&piPK=95916&theSitePK=40941&menuPK=223661&category=regcountries®ioncode=5&countrycode=TR>, (17.05.2014)
- WB,<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,contentMDK:20049564~pagePK:43912~piPK:36602,00.html#I2>, (17.05.2014)
- YAVUZ, Fahri, *Türkiye’de Tarım*, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayını, Ankara 2006
- ZABCI, Filiz, *Dünya Bankası Yanılsamalar Gerçekler*, Yordam Kitap, İstanbul 2009

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

